

ПОКАЗНИКИ РЕНТАБЕЛЬНОСТІ ЯК АНАЛІТИЧНІ ОЗНАКИ ПРОЯВУ РИЗИКУ ЗА УМОВ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

В статті розглянуто показники рентабельності у розрізі її видів. Проведено їх групування залежно від методів оцінки. Виділено напрям, що об'єднує витратний, дохідний, ресурсний підходи. Розглянуто напрям, що ґрунтується на ресурсному, витратному, ресурсно-витратному підходах. Запропоновано ресурсно-результативний підхід, який відповідає саме умовам невизначеності. Визначено три групи показників та запропоновано їх використовувати як аналітичні ознаки прояву ризику за умов невизначеності.

Ключові слова: рентабельність виробництва, рентабельність продукції, рентабельність активів, рентабельність власного капіталу, рентабельність видів діяльності.

PROFITABILITY INDICATORS AS ANALYTICAL CHARACTERISTICS OF RISK MANIFESTATION UNDER CONDITIONS OF UNCERTAINTY

The article deals with the indicators of profitability in terms of its types. The method of their calculation and their economic content is considered. Grouping profitability indicators based on research directions and assessment methods is done. The direction that unites costly, profitable, resource approaches is highlighted. The direction based on resource, costly, resource-costly approach is considered. Their advantages and disadvantages are determined. Use of the resource-efficient approach that meets the conditions of uncertainty and risk is proposed. Three groups of indicators as analytical indicators of risk have been identified and proposed to be used in a resource-efficient approach. The method of calculation and the economic content of efficiency indicators in the context of three groups are outlined. The advantages of the resource-efficient approach are determined.

Key words: profitability of production, profitability of products, profitability of assets, profitability of own capital, profitability of kinds of activity.

Постановка проблеми. Результативність діяльності підприємств та їх подальший розвиток значною мірою залежать від ефективності їх функціонування. Крім того ефективність функціонування господарюючих суб'єктів значною мірою залежить від результативності їх діяльності. За умов мінливої економіки фінансистів всіх рівнів цікавлять, в першу чергу, якісні ознаки та характеристики діяльності підприємств. Саме показники ефективності та їх динаміка значною мірою формують стратегію функціонування та обумовлюють перспективи діяльності господарюючих суб'єктів.

За умов невизначеності та нестабільності підприємства в першу чергу цікавлять не тільки кінцеві результати діяльності підприємства, але й показники які показують ефективність отриманих результатів. Показники ефективності функціонування представляють особливу аналітичну цінність: по-перше, вони характеризують економічну ефективність господарської діяльності, по-друге, використовуються в моделях чинників, що відображають взаємозв'язок якісних показників господарської діяльності. До найцікавіших показників відносять рентабельність продажу, рентабельність активів, рентабельність власного капіталу. З метою більш глибокого аналізу чинника показники рентабельності можуть бути розраховані за чистим прибутком або за прибутком від продажу, а постійний капітал виражений власним капіталом або загальною сумою власного і довгострокового позикового капіталу. Різноваріантність досліджень показників рентабельності підкреслюють актуальність обраної проблеми та підкреслюють необхідність її подальшого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти дослідження показників ефективності та результативності функціонування господарюючих суб'єктів вивчали такі провідні зарубіжні та вітчизняні науковці, як М. Алле, В. Батрасов, А. Борисов, В. Геєць, П. Друкер, О. Олексюк, В. Паретто, В. Петті, Т. Пітерс, С. Покропивний, В. Прядко, Б. Райзберг, І. Прокопенка та ін. Важливо наголосити, що значна кількість наукових публікацій, що розглядають ефективність та результативність під різними кутами досліджень породжує відповідно дискусійні питання, які потребують обговорення. Так, думки науковців розходяться щодо групування показників рентабельності за їх характеристиками та за методиками розрахунку. Відповідно є не до кінця визначені методики розрахунку, а саме, що науковці у кожному конкретному випадку можуть вважати результатом, а що витратами, що сприяли їх отриманню.

Формування цілей статті. Метою статті є дослідження існуючих груп показників рентабельності, методик їх розрахунку та оцінка їх відповідності умовам невизначеності та ризику.

Виклад основного матеріалу. Кожному підприємству необхідна інформація про рентабельність його діяльності. Основним показником рентабельності підприємства є рентабельність виробництва, що розраховується як відношення прибутку від реалізації продукції до всього авансованого капіталу (суми всіх активів). В економічній літературі її часто називають загальною рентабельністю [4].

Рентабельність підприємства – це найбільш узагальнений показник його діяльності. В ньому синтезуються всі фактори виробництва та реалізації продукції, оборотність коштів та позареалізаційні фінансові результати [2].

Розрізняють чисельні показники, які характеризують ефективність господарської діяльності підприємства. Використання того чи іншого показника залежить від характеру оцінки та інтересів користувачів економічної інформації. Якщо сума прибутку показує абсолютний ефект від господарської діяльності, то рентабельність характеризує міру цієї ефективності, тобто відносний ступінь прибутковості підприємства. У загальній формі рентабельність розраховується як відношення прибутку до витрат, або застосованих ресурсів (капіталу).

Показники рентабельності повніше, ніж прибуток, характеризують результати господарської діяльності, оскільки їх величина відображає співвідношення ефекту з вкладеним капіталом або спожитими ресурсами.

Існує три підходи до розрахунку показників рентабельності: витратний; дохідний; ресурсний. Залежно від того, з чим порівнюється показник прибутку, виділяють наступні групи показників рентабельності (рис. 1) [6]:

- показники, що базуються на витратному підході – рентабельність продукції, рентабельність операційної, звичайної та інвестиційної діяльності;
- показники, що характеризують прибутковість продажів – валова і чиста рентабельність продажів;
- показники, що базуються на ресурсному підході – рентабельність сукупних активів, або загальна рентабельність, рентабельність основного капіталу, рентабельність оборотного капіталу, рентабельність власного капіталу і та. ін.

Витратний використовується для розрахунку показників рентабельності продукції. Ці показники розраховуються як відношення прибутку і відповідних витрат. В якості витрат: сума витрат на виробництво, реалізацію продукції, здійснення інших видів діяльності, повна собівартість реалізованої продукції, повна собівартість одиниці продукції. Показники рентабельності, розраховані за даним методом, характеризують ефективність використання коштів, спожитих у процесі виробництва або здійснення інших видів діяльності [8].

Дохідний підхід повинен враховувати як результати бізнес процесів (дохід або прибуток, збитки, нульовий результат), так і майбутні або існуючі доходи (прибутки) від приєднаних до бізнесу (асоційованих) нематеріальних об'єктів, таких як гудвіл, торгова марка, торговий знак. На відміну від витратного підходу, вказані об'єкти повинні оцінюватись згідно доходу, який вони додатково додають, незважаючи на те, що можуть бути не зафіксовані в балансі підприємства, на основі якого існує бізнес [7].

Сутність ресурсного підходу до розрахунку показників рентабельності полягає в тому, що в чисельнику використовуються показники загальної, чистого прибутку або прибутку від реалізації, а в знаменнику – ресурси, у якості яких найбільш часто застосовуються показники капіталу [8].

В економічній літературі найчастіше зустрічають такі показники рентабельності: рентабельність окремих виробів, рентабельність реалізованої продукції, рентабельність виробництва, рентабельність активів та власного капіталу.

Рентабельність окремих виробів – показує скільки прибутку приходить на одну гривню витрат за окремим виробом і розраховується як відношення прибутку від конкретного виробу до його собівартості.

Рентабельність реалізованої продукції – показує, скільки прибутку від реалізації приходить на одну гривню виручки від реалізації і розраховується як відношення валового прибутку (чистого прибутку) до суми виручки від реалізації.

Рентабельність виробництва – показує, скільки прибутку приходить на одну гривню основних і оборотних фондів і розраховується як відношення прибутку від реалізації продукції (чистого прибутку) до середньорічної вартості основних та оборотних фондів.

Рентабельність активів – показує, скільки чистого прибутку приходить на одну гривню коштів, що вкладені в активи підприємства і розраховується як відношення чистого прибутку до суми активів за балансом підприємства.

Рентабельність власного капіталу – показує, скільки чистого прибутку приходить на одну гривню власного капіталу і розраховується як відношення чистого прибутку до загальної суми власного капіталу [1].

Для оцінки ефективності діяльності підприємства використовують різні показники рентабельності, розрахунок яких обумовлюється метою дослідження. Саме завдання розрахунку та оцінки окремих показників рентабельності визначають показники результатів (чисельник формули) та знаменник, що обумовлюють як показник витрат, який може також бути результатом. Показники результату, як і показники витрат, можуть бути різноваріантними.

Результатами здійснення підприємством різних напрямків виробничо-комерційної діяльності можуть бути обсяги виготовленої чи реалізованої продукції в натуральному чи вартісному (за чистою доданою вартістю, собівартістю, оптовими чи роздрібними цінами) виразі або прибуток (валовий, операційний, фінансовий, чистий тощо). Але ж сама по собі величина цих результатів не дає змоги зробити висновки про ефективність або неефективність роботи підприємства, оскільки невідомо, якою ціною

отримані ці результати. Звідси, для отримання об'єктивної діагностики результативності підприємства необхідно також враховувати оцінку тих витрат, що дали змогу отримати ті чи інші результати. Процес підприємницької діяльності здійснюється через поєднання факторів, що його визначають: засобів праці (основні фонди), предметів праці (оборотні фонди), робочої сили (трудові ресурси). Загальна методологія визначення результативності може бути формалізована таким співвідношенням [3, с.272-273]:

$$R = \frac{P}{B}, \quad (1)$$

де R – результативність (ефективність);

P – результат (ефект);

B – витрати (ресурси).

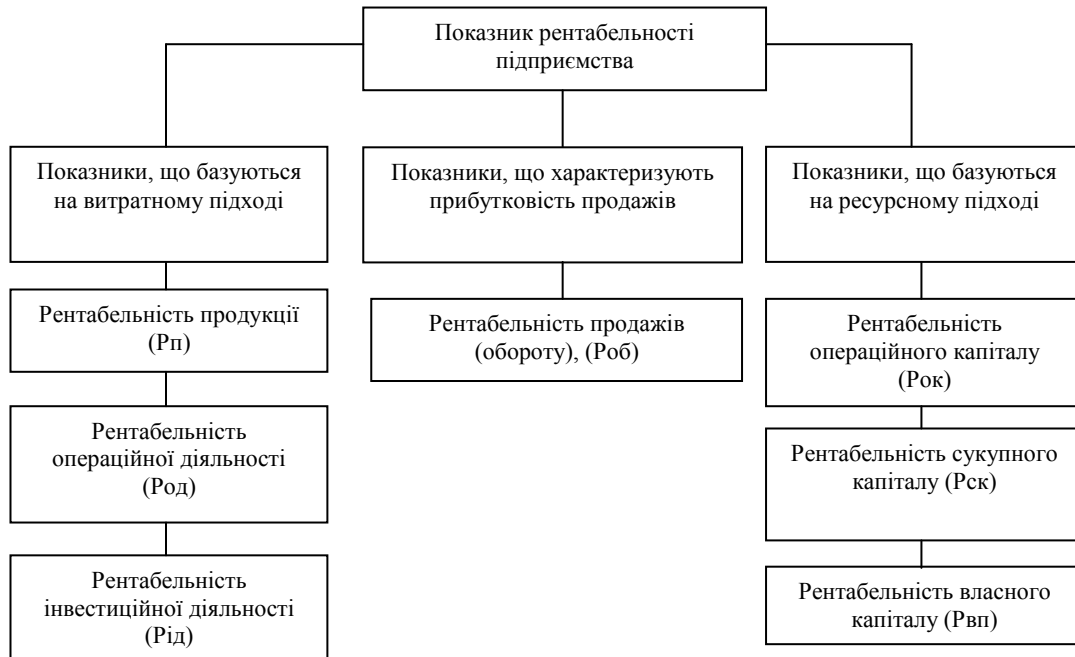

Рис. 1. Показники рентабельності підприємства [6]

Взагалі, питання стосовно того, що вважати результатами виробництва, а що – витратами, які зумовили появу цих результатів, є дискусійними. Учені-економісти висунули чимало пропозицій стосовно вирішення цього питання. Але з усієї їх множини найбільш обґрунтовані точки зору можна об'єднати в межах таких трьох підходів [3, с. 274]:

- ресурсний – економічний результат порівнюється з економічною оцінкою ресурсів, які було задіяні.

- витратний – економічний результат порівнюється з поточними витратами, які безпосередньо пов'язані з його досягненням.

- ресурсно-витратний, що, як це видно з самої назви, являє собою певний компроміс між двома попередніми. Тобто до уваги береться як певна оцінка наявних ресурсів, так і оцінка поточних витрат. Проте застосування цього підходу має дуже зваженим і обережним, адже виникає проблема подвійного рахунку, а також значного впливу галузевих особливостей діяльності (фондомісткості, капіталомісткості, трудомісткості тощо).

Кожен з цих підходів має свої переваги та недоліки, і доцільність застосування того чи іншого з них визначається конкретними обставинами й поставленими завданнями.

Що стосується чисельника формули ефективності, то тут також можна виділити три найзагальніші підходи [3, с.274–276].

1. За результат приймається валова вартість створеного за повний період продукту (наприклад, виготовлена або реалізована продукція за оптовими цінами). Під час оцінки використовуються показники дохідності.

2. Результатом виступає прибуток. Це досить поширений підхід, і при його застосуванні формується множина показників рентабельності, коли прибуток співвідноситься з собівартістю або з вартістю основних фондів, або з величиною активів підприємства чи його капіталом тощо. При розрахунку рентабельності у чисельнику формули можна використовувати різні величини прибутку: валовий прибуток – (враховується лише один напрямок діяльності підприємства (основна діяльність)); операційний прибуток – враховується тільки операційна діяльність, не враховується фінансова і надзвичайна діяльність; операційний прибуток + прибуток від фінансової діяльності – не враховується надзвичайна діяльність; операційний прибуток + прибуток від фінансової діяльності + надзвичайний прибуток.

3. За результат приймається сума прибутку та амортизації. Річ у тім, що з точки зору попереднього підходу підприємство, яке має збиток, тобто від'ємну величину прибутку (що визначаються за тією або іншою законодавчо визначеною методологією), автоматично є нерентабельним, а отже, й неефективним. Але для перехідної економіки, у якій відбуваються інтенсивні трансформаційні процеси, на думку окремих економістів, ефективною, тобто результативною може вважатися діяльність і такого підприємства, яке не може забезпечити певного відтворення своїх ресурсів, передусім основних фондів. Ідеться про те, що втрати суспільства в разі ліквідації такого підприємства будуть все ж більшими ніж тоді, коли воно продовжуватиме діяльність до повного спрацювання своїх основних фондів [3, с.275-276].

Порівнюючи можливості використання для діагностики фінансових результатів різних напрямків діяльності підприємства можна зробити наступні висновки:

1) показники дохідності здійснюють співставлення рівня сукупних доходів і витрат, тобто показують скільки гривень доходу від даного напрямку діяльності було одержано на 1 гривню витрат. Цей показник виступає стимулятором при оцінці на відміну від відомого оберненого показника "витрати на 1 гривню", що надає ширші можливості при прогнозуванні і ранжуванні показників діяльності підприємства. Дохідність завжди буде приймати значення більше нуля. Виходячи із величини дохідності можна зробити наступні висновки про результативність діяльності:

- дохідність менша за одиницю – доходи від даного напрямку діяльності не покривають витрати, тобто підприємство отримує збитки, величину збитків на 1 гривню витрат можна визначити, віднявши одиницю від величини дохідності;

- дохідність дорівнює одиниці – доходи від даного напрямку діяльності дорівнюють витратам, тобто підприємство знаходиться у точці беззбитковості;

- дохідність більша за одиницю – доходи від даного напрямку діяльності перевищують витрати, тобто підприємство отримує прибуток, величину прибутку на 1 гривню витрат можна визначити, віднявши одиницю від величини дохідності;

2) показники прибутковості (рентабельності) порівнюють рівня прибутку і витрат, тобто показують скільки гривень прибутку від даного напрямку діяльності було одержано на 1 гривню витрат. Прибутковість може приймати значення як більше, так і менше нуля. Виходячи із величини прибутковості можна зробити наступні висновки про результативність діяльності:

- прибутковість менша за нуль – доходи від даного напрямку діяльності не покривають витрати, тобто підприємство отримує збитки;

- прибутковість дорівнює нулю – доходи від даного напрямку діяльності дорівнюють витратам, тобто підприємство знаходиться у точці беззбитковості і прибуток дорівнює нулю;

- прибутковість більша за нуль – доходи від даного напрямку діяльності перевищують витрати, тобто підприємство отримує прибуток [3, с.280–282].

Досліджуючи й узагальнюючи існуючі підходи до розрахунку показників рентабельності, що розглянуті нами вище, а саме: витратний; дохідний; ресурсний [7; 8] та ресурсний, витратний, ресурсно-витратний [3, с. 274] там представляється доцільним запропонувати ресурсо-результативний підхід, який відповідає саме умовам невизначеності.

За даним підходом вважаємо за доцільне розширити зміст поняття «результат», оскільки в ролі результату можуть виступати не лише показники обсягу випуску продукції, а й показники доходу (виручки) від реалізації товарів робіт послуг підприємства, витрат підприємства, кінцеві фінансові результати, фінансові результати (прибутки, збитки) за видами діяльності та ін. Важливо наголосити, що у разі ресурсо-результативного підходу при дослідженні показників ефективності функціонування потребує удосконалення не тільки чисельник, а й знаменник формули. Так, в якості знаменника буде доречним використовувати середньорічну суму активів підприємства, власного та запозиченого капіталу. Ми вважаємо за доцільне, відповідно до запропонованого удосконалення, використовувати при оцінці ефективності функціонування підприємства три групи показників [5, с. 206-207].

Показники витратності, що показують рівень витрат які припадають на одну гривню використаних активів, власного або запозиченого капіталу (розраховуються як відношення повної собівартості до середньорічної суми активів за балансом підприємства, (власного або запозиченого капіталу)). Позитивною є динаміка щодо зменшення показників витратності.

Показники доходності, що показують рівень доходу (виручки) від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг, який припадає на одну гривню використаних активів, власного або запозиченого капіталу (розраховується як відношення доходу (виручки) від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг до середньорічної суми активів за балансом підприємства, (власного або запозиченого капіталу)). Позитивною є динаміка щодо зростання показників доходності.

Показники прибутковості (збитковості), рентабельності, що показують рівень чистого прибутку (збитку), отриманих на одну гривню використаних активів, власного або запозиченого капіталу (розраховується як відношення чистого прибутку (збитку) до середньорічної суми активів за балансом підприємства, (власного або запозиченого капіталу)). Позитивною є динаміка щодо зростання показників рентабельності (прибутковості), табл. 1. Зазначені показники можуть слугувати аналітичними ознаками прояву ризику за умов невизначеності.

Узагальнені показники ефективності функціонування за ресурсо-результативним напрямом [5]

Група		Активи	Власний капітал	Запозичений капітал
1 група	Витратності	$\frac{C}{A}$	$\frac{C}{BK}$	$\frac{C}{ЗК}$
2 група	Доходності	$\frac{Д(B)}{A}$	$\frac{Д(B)}{BK}$	$\frac{Д(B)}{ЗК}$
3 група	Прибутковості (збитковості)	$\frac{П(З)}{A}$	$\frac{П(З)}{BK}$	$\frac{П(З)}{ЗК}$

Для оцінки рівня ризику за умов невизначеності доцільно використовують спосіб групувань, що дає змогу здійснити аналіз рентабельності виробів в галузі. Групування здійснюють за такими ознаками, а саме: за рівнем рентабельності (високий, низький, середній по галузі); за тенденцією рівня показників рентабельності.

Для розуміння ступеня ризику є доцільним здійснити групування продукції галузі, що випускається за рівнем рентабельності (орієнтир – середня рентабельність виробу по галузі). Важливим критерієм рівня ризику є оцінка структури продукції галузі за рівнем рентабельності. Відповідно до оцінки рівня рентабельності доцільно використовувати такі групи:

- вироби з високим рівнем рентабельності (високорентабельні);
- вироби з низьким рівнем рентабельності (низькорентабельні);
- вироби з середнім рівнем рентабельності (відповідно до середньої рентабельності виробу по галузі).

Наступним етапом оцінки ризику є оцінка динаміки рентабельності виробів в порівнянні з минулим періодом. Для цього здійснюють групування виробів за ознакою динаміки показників рентабельності порівняно з попереднім періодом. В даному дослідженні також необхідно дати оцінку динаміки питомої ваги кожної групи в загальному обсязі реалізації. При цьому вироби групуються за такими групами у розрізі показників рентабельності:

- рентабельність має стійку тенденцію до зростання;
- рентабельність має нестійку тенденцію (зростання, зниження);
- рентабельність має стійку тенденцію до зменшення.

Висновки. Доцільно наголосити, що запропонована система показників оцінки ефективності, що сформована за ресурсо-результативним підходом, має комплексний підхід до аналізу ефективності діяльності підприємства, що ґрунтується на інформації фінансової і є ознаками прояву ризику функціонування підприємства за умов невизначеності.

Використання запропонованої системи показників ефективності в практичній діяльності підприємства дасть змогу:

1. Здійснити аналітичне дослідження ефективності функціонування підприємства за ресурсо-результативним напрямом у відповідності до обґрунтованих баз зіставлення.
2. Здійснити узагальнення результатів досліджень з метою опрацювання варіантів оперативних управлінських рішень з перспективою їх використання для мінімізації рівня ризику за умови невизначеності та нестабільності.

Література

1. Аналіз фінансових результатів і рентабельності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dn.khnu.km.ua/dn/k_default.aspx?M=k0977&T=10&lng=1&st=0
2. Івахненко В. М. Курс економічного аналізу : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Івахненко В. М., Горбаток М. І. – Вид. 2-е, перероб. і доп. – К. : КНЕУ, 2005. – 302 с.
3. Економічна безпека підприємства в конкурентному середовищі : монографія / за наук. ред. Войнарєнка М.П. – Хмельницький : ХНУ, 2008. – 382 с.
4. Економічний аналіз : навч. посібник / М. А. Болюх, В. З. Бурчевський, М. І. Горбаток та ін. ; за ред. М.Г. Чумаченка. – Вид. 2-е, перероб. і доп. – К. : КНЕУ, 2003. – 556 с.
5. Рзаєв Г.І. Фінансова звітність підприємств: аналітичні можливості та перспективи використання : монографія / Г.І. Рзаєв. – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори – 2006», 2015. – 224 с.
6. Аналіз рентабельності продукції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://refik.in.ua/dtbaa/1.+організація+економічного+аналізу+на+підприємства/part-7.html>
7. Бачевський Б. С., Заблоська І. В., Решетняк О. О. Потенціал і розвиток підприємства : навч. пос. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 400 с.
8. Аналіз рентабельності продукції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://om.net.ua/6/6_5/6_5486_tema-analiz-rentabelnosti-produktsii.html

Надійшла: 23.09.2017; рецензент: д. е. н., проф. Ведерніков М.Д.